

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

SOCIAL TRANSFORMATIONS
AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY
AND LABOR ECONOMICS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094>

УДК 331.5:338.22.021.1

JEL: E24, E61, H56, J23

О.Ф. НОВІКОВА, д-р екон. наук, проф.,
завідувачка відділу економічних проблем соціальної політики
Інститут економіки промисловості НАН України
вул. Марії Капніст, 2, 03057, Київ, Україна
e-mail: novikovaof9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>

О.І. ЦИМБАЛ, д-р екон. наук, с. н. с.,
завідувач відділу досліджень ризиків у сфері зайнятості населення
e-mail: cymbal_a@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0699-2499>

Я.В. ОСТАФІЙЧУК, д-р екон. наук, с. н. с.,
провідний науковий співробітник відділу досліджень ризиків
у сфері зайнятості населення
e-mail: ost_ya@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розкрито сутність і зміст соціально-трудової сфери, обґрунтовано необхідність її трансформації з набуттям потенціалу стійкості (резильєнтності). Проаналізовано підходи до трактування резильєнтності в різних галузях наукових знань, визначено переваги міждисциплінарного підходу. Окреслено пріоритетні напрями забезпечення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті потреб повоєнної розбудови економіки України.

Ц и т у в а н н я: Новікова, О., Цимбал, О., Остафійчук, Я. (2024). Становлення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України. *Економіка України*. 67. 07 (752). 94-112. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ключові слова: соціально-трудова сфера; стійкість; резильєнтність; воєнний стан; повоєнна розбудова; робоча сила; соціально-трудої відносини.

Серед проблем, які нині постають перед Україною, особливо важливим є напрацювання підходів до забезпечення стійкості (резильєнтності) соціально-трудої сфери, які мають відповідати наявним викликам і потребам відновлення країни. Наразі серед дослідників відсутнє чітке розмежування понять «стійкість» і «резильєнтність». У більшості випадків вони ототожнюються. Це не випадково, оскільки за своєю суттю ці поняття в загальному тлумаченні означають протистояння загрозам, коли йдеться про безпековий аспект. Реалії сьогодення є вкрай неоднозначними, складно прогнозованими: з одного боку, вони пов'язані із значними можливостями, а з іншого — з деструктивними процесами й загрозами. Повномасштабна військова агресія РФ проти України істотно ускладнила, а в деяких випадках унеможливила діяльність підприємств, порушила усталені практики трудових відносин. У фахових дискусіях висловлюється припущення, що вітчизняна економіка здатна витримати спричинену війною кризу і відносно швидко відновитися після припинення бойових дій за умови, що вдасться зберегти людський і трудових потенціали. В іншому разі їх втрата через масштабну еміграцію, руйнування соціальних мереж і суспільну дезорієнтацію матиме довгострокові негативні наслідки.

З огляду на це, актуальним завданням є пошук релевантних моделей і стратегій розвитку соціально-трудої сфери в умовах воєнного стану і майбутньої невизначеності. Уже нині необхідно формувати бачення її параметрів у повоєнний час і розробляти механізми їх реалізації. Таке бачення має виходити, по-перше, з орієнтирів концепції гідної праці, по-друге, з усвідомлення того, що вітчизняна економіка і соціально-трудова сфера повинні володіти значним потенціалом адаптації. Завершення війни не означатиме зникнення ризиків військового конфлікту в майбутньому. Наукове опрацювання теоретичних засад, принципів, напрямів формування стійкості соціально-трудої сфери покликане відповісти на ці та інші важливі питання, що сприятиме повоєнній відбудові України.

Проблемі адаптації політики у сфері праці до екстремальних умов і викликів, пов'язаних з пандемією COVID-19 та ймовірним повторенням схожих епідемій у майбутньому, а також з військовими конфліктами, масштабність яких у світі має виражену тенденцію до зростання, присвячено останні звіти Міжнародної організації праці (МОП), Світового банку, Всесвітнього економічного форуму та інших міжнародних організацій¹, у яких

¹ COVID-19: Public Employment Services and Labour Market Policy Responses. International Labour Organization, 2020. 25 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753404.pdf; World Employment and Social Outlook: Trends 2022. International Labour Organization, 2022. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends2022/WCMS_834081/lang--en/index.htm (дата звернення: 15.02.2024); Global Employ-

аналізується зарубіжний досвід підтримки зайнятості за форс-мажорних обставин і надано загальні рекомендації для урядів, що є емпіричним підґрунтям для подальшої оцінки кращих зарубіжних практик у контексті перспектив їх застосування в умовах України.

У низці наукових досліджень розглядаються сучасні трансформації соціально-трудової сфери й пов'язані з цим ризики для різних сторін соціально-трудоких відносин і економіки в цілому. Серед зарубіжних публікацій насамперед слід виокремити праці А. Бассаніні (Bassanini, Batut, Caroli, 2023), Е. Бенмелеха, (Benmelech, Bergman, Kim, 2022), В. Ейхгорста². У серії вітчизняних публікацій (Колот, Герасименко, 2020; 2021; 2022) розкрито авторське бачення моделі праці та зайнятості, адекватної умовам першої половини ХХІ ст. У монографії фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (Цимбал, Лібанова, Макарова та ін., 2021) приділено увагу формам асиметрії на ринку праці, обумовленим глобальними трендами сьогодення, наголошено на пов'язаних з цим ризиках і загрозах, запропоновано бачення засад майбутньої ризикоорієнтованої політики на ринку праці.

В останні роки з'явилися дослідження, присвячені оцінюванню впливу війни на вітчизняний ринок праці. У деяких публікаціях (Пищуліна, Маркевич³; Антонюк, Підоричева, Ляшенко, 2024) описується поточний стан, розкриваються можливі сценарії подальшого розвитку, а також ризики, з якими, імовірно, стикнется ринок праці. У монографії А. Арсєнка, В. Буткалюк, О. Іваненко (2023) проаналізовано зміни в зайнятєвих практиках українського населення за часів воєнних дій. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України в науковій доповіді «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України» (Геєць, Гриценко, Єфименко та ін., 2022) окремий розділ присвятили соціально-трудохим аспектам повоєнного відновлення України, де системно визначено соціально-трудохі виклики для українського суспільства воєнного часу, розкрито переваги гнучкості для адаптації і відновлення ринку праці, обґрун-

ment Policy Review 2023 Macroeconomic policies for recovery and structural transformation. International Labour Organization, 2023. 86 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_882222.pdf; Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures. The World Bank Group, 2022. 907 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/110221643895832724/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf>; Future of Jobs Report 2023. World Economic Forum, May 2023. 296 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf

² Eichhorst W., Kalleberg A., Portela de Souza A., Visser J. Designing Good Labour Market Institutions: How to Reconcile Flexibility, Productivity and Security? IZA, July 2019. 26 p. URL: <https://docs.iza.org/dp12482.pdf>

³ Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка. Київ, Центр Разумкова, 2022. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

товано пропозиції щодо заходів з відновлення соціально-трудової сфери в повоєнному періоді.

Критичний аналіз і узагальнення проведених досліджень дозволяють визначити консенсусне бачення ключових трендів, проблем і ризиків розвитку вітчизняної соціально-трудової сфери, сформулювати загальні концептуальні контури її перспективної моделі для потреб повоєнного відновлення України. У цьому контексті значний інтерес також становлять публікації, у яких розглядається проблематика формування національної системи стійкості (Пирожков, Божок, Хамітов, 2021; Пирожков, Майборода, Хамітов та ін., 2022; Резнікова, 2022), де зроблено спроби обґрунтувати концепцію національної стійкості, модель забезпечення національної стійкості в Україні й засади відповідної державної політики. Проте роль і місце соціально-трудової сфери в цих концепціях у цілому залишаються нерозкритими.

Отже, **мета статті** — узагальнити наукові підходи до формування стійкості (резильєнтності) соціально-трудової сфери і визначити можливі напрями їх запровадження в практику державного управління. Дослідження проведено з використанням методів кабінетного аналізу⁴.

За визначенням А. Колота, соціально-трудова сфера «в одних випадках трактується надто широко і охоплює соціальні, трудові, а нерідко й інші інститути суспільства, у других ця сфера розглядається як така, що включає інститути та відносини, які охоплюють усі стадії життєвого циклу людини («до» трудового життя, трудове життя, «після» трудового життя), у третій соціально-трудова сфера ототожнюється з соціально-трудовами відносинами» (Колот, 2010, с. 9). Автор влучно звертає увагу на те, що основою функціонування цієї сфери в будь-якому випадку є «інститути соціально-трудового спрямування та притаманні їй відносини» (Колот, 2010, с. 9), а її рамки виходять далеко за межі ринку праці. Соціально-трудова сфера, як мінімум, охоплює крім власне трудових відносин уже найнятих працівників відносини щодо пошуку роботи, підтримки людини, яка достатній час працювала, у період тимчасової чи постійної непрацездатності, професійної підготовки людини до економічної діяльності та її орієнтації у світі трудових і підприємницьких можливостей тощо.

Соціально-трудова сфера відрізняється специфікою не тільки предметів охоплення, а й інститутів. Складовими її інституційного простору є: інститути зайнятості та інститути розвитку трудового потенціалу (ринки праці, посередники в працевлаштуванні, профорієнтації, структури, що здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації населення); інститути трудових відносин і соціальної сфери підприємств і органі-

⁴ В умовах воєнного стану Державна служба статистики України з 2022 р. не проводить обстежень робочої сили, а отже, відсутні офіційні дані про склад робочої сили, обсяг зайнятості й рівень безробіття населення. За таких умов автори застосовували непрямі методи оцінки на основі інформації Пенсійного фонду України, Міністерства економіки України, матеріалів міжнародних організацій, результатів соціологічних опитувань тощо.

зацій; інститути-норми, що регулюють технічні й технологічні відносини у сфері праці; інститути соціального захисту працівників (від тимчасової непрацездатності й втрати працездатності, безробіття, непрацездатності за віком); інститути оплати праці й компенсації; інститути соціального діалогу і колективно-договірного регулювання тощо.

Специфіка предмета та інститутів визначає мультисуб'єктний характер регулювання процесів у соціально-трудої сфері, що не є чисто ринковим механізмом, який не має інституційно визначеного єдиного суб'єкта регулювання, чи класично адміністративним, який має єдиного дискреційного суб'єкта управління. Завдяки цьому соціально-трудої сферу можна цілком обґрунтовано віднести до класу так званих складних і відкритих систем, життєздатність і функціональність яких визначаються класичними системними критеріями: оптимумом емерджентності, необхідним зовнішнім доповненням, контуром негативного оберненого зв'язку із зовнішнім середовищем, зоною гомеостазу тощо. Якщо абстрактне представлення соціально-трудої сфери як складної та відкритої системи цілком припустиме як аналітичний і дослідницький прийом, це зовсім не означає, що конкретно-історична соціально-трудої сфера завжди є цілісною системою, яка в дійсності володіє властивостями цілісності й емерджентності. Відповідь на це не тільки становить цікаві наукові запитання, а й розкриває потенціал наявної та бажаної стійкості (резильєнтності): чи може соціально-трудої сфера набути властивостей внутрішньої резильєнтності; чи зможуть її певні властивості забезпечити резильєнтність економічної системи в цілому?

Раніше нами було детально проаналізовано негативні наслідки військових дій зовнішнього і внутрішнього характеру, а також ступінь їх впливу на процеси розбалансованості соціально-трудої сфери (Новікова, Шамілева, Хандій, 2023). Зовнішні наслідки виявились у спаді економіки, припиненні або скороченні діяльності підприємств, їх релокації до безпечних регіонів країни, значній втраті робочих місць. Внутрішні дисбаланси в соціально-трудої сфері проявились у руйнуванні інститутів ринку праці та їх неефективному функціонуванні, надвисоких втратах трудового потенціалу, зростанні безробіття. Посилилася тінізація ринку праці, зросли неформальна, часткова зайнятість і приховане безробіття, а також прекарізація зайнятості. Аналіз засвідчив, що кількісні й якісні характеристики соціально-трудої сфери покращуються тільки ситуативно, а загальні тенденції несприятливого стану в цілому зберігаються, а за окремими параметрами — поглиблюються.

Так, наприкінці 2022 р. можна було констатувати досягнення певної тимчасової стабілізації ринку праці на значно гіршому за довоєнний рівні: з високим рівнем безробіття, нижчим рівнем зайнятості й нижчими реальними зарплатами. За даними різноманітних опитувань, кількість працівників стабілізувалась і в більшості роботодавців переважали очікування, що вона не зміниться в короткостроковій перспективі. Зокрема, згідно з результатами опитування НБУ щодо ділових очікувань підприємств,

62 % не планували змінювати кількість працівників у наступні 12 місяців. Пошук робочої сили не був проблемою для роботодавців — брак кваліфікованих працівників зазначали як обмежувальний чинник для розвитку підприємства лише близько 14 % респондентів⁵.

Протягом 2023 р. базові індикатори ринку праці демонстрували покращення. Однак більшість експертів, оцінюючи ситуацію, зауважують, що обвал економіки у 2022 р. (падіння ВВП перевищило 30 %) сформував дуже низьку базу порівняння для наступних років, тому позитивна динаміка у 2023 р. не повинна вводити в оману — Україна не вийшла на траєкторію стійкого зростання, а стан ринку праці тривалий час залишатиметься складним і розбалансованим: на фоні зростання показника зайнятості територіальні й освітньо-кваліфікаційні диспропорції поглиблюються, що утримує безробіття на рівні, помітно більшому, ніж до вторгнення, а також загострює пошук кваліфікованих працівників. За даними опитування НБУ, в IV кварталі 2023 р. частка тих, хто зазначив негативний вплив на свою діяльність чинника «брак кваліфікованих працівників», збільшилася до 34 % порівняно з 26 % у попередньому кварталі⁶. Поглиблення дефіциту кваліфікованої робочої сили ставить під загрозу можливості реалізації планів повоєнного відновлення України.

З огляду на це, виникає гостра потреба в пошуку рішень щодо зміни державної політики в галузі праці із залученням її до сфер національної, економічної та соціальної безпеки, спрямованих на формування умов забезпечення національної системи стійкості (резильєнтності).

Так, відповідним Указом Президента України було схвалено Концепцію забезпечення національної системи стійкості, у якій національну стійкість визначено як «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпечового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій»⁷. Документ містить ключові принципи, актуальні й для розвитку соціально-трудової сфери. Так, серед іншого, слід виокремити принцип адаптивності, який розуміється як спроможність пристосуватися до екстремальних умов і змін, спричинених кризовими явищами, а також можливість отримати позитивні результати й властивості завдяки ефективній реакції на загрози. Принцип наявності резервів передбачає існування в системі додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні, а також альтернативних планів, стратегій

⁵ Ділові очікування підприємств України. IV квартал 2022 р. Національний банк України. Департамент статистики і звітності. Вип. № 3 (68). 72 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2022-Q4.pdf?v=8

⁶ Інфляційний звіт. Січень 2024. Національний банк України. 54 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=7

⁷ Концепція забезпечення національної системи стійкості. Затверджена Указом Президента України № 479/2021 від 27.09.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>

розвитку. Принцип мобільності означає можливість швидкого залучення таких резервів, а на його актуальність указують процеси релокації бізнесу і мобільності робочої сили в умовах воєнного стану.

Як уже було сказано, серед учених-економістів відсутнє чітке розмежування понять «стійкість» і «резильєнтність». Вони переважно ототожуються, і ми теж дотримуємося цієї позиції. Так, С. Пирожков, Є. Божок, С. Майборода, Н. Хамітов (2022, с. 19) у національній доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» розглядають національну стійкість як стратегію, покликану дати «гідну відповідь на виклики та забезпечити випередження загроз, їх нейтралізацію. По суті, справжня національна стійкість у сучасному світі є стратегією недопущення переростання викликів у загрози, а загроз — у кризи. Проте це є певним ідеалом; рано чи пізно кризові явища можуть виникнути у будь-якій країні та її державі. Тому національна стійкість повинна означати і здатність ефективно відновлюватися після криз». У іншій праці (Пирожков, Божок, Хамітов, 2021, с. 76) ідеться про національну резильєнтність, яку автори інтерпретують як «здатність давати відповідь на виклики, протидіяти загрозам, зберігаючи автентичність (цінності) і набуваючи адекватність (поведінкову адаптацію)».

Наразі існує широкий перелік наукових публікацій, які розкривають значення концепції резильєнтності в зміцненні національної безпеки (Белінська, Корольчук, 2018; Лісовський, 2020), обґрунтовують роль резильєнтності у формуванні стратегій збереження і відновлення України (Пирожков, 2022), а також конкретизують можливості використання переваг резильєнтності в економіці (Череватський, 2023). У науковий обіг увійшли такі поняття, як національна резильєнтність, резильєнтність суспільства, економіки, а також тих чи інших сфер суспільної діяльності (освіти, державного управління тощо). Практична значимість концепту полягає в такому: розуміючи відповідні принципи і реакції, можна розвинути або ж посилити вже існуючу здатність різних об'єктів і систем виживати (у широкому значенні) у складних і незвичних умовах. Розбудова резильєнтності дає змогу запобігати, протидіяти або вистояти з меншими втратами у тих випадках, коли кризові явища є довготривалими і повною мірою неподоланими.

Соціально-трудова сфера розглядається як чинник забезпечення резильєнтності, водночас нерозкритими залишаються запитання: як забезпечити ефективне функціонування соціально-трудової сфери в умовах військового стану і повоєнного відновлення; які політики, стратегії і механізми будуть дієвими; які нові характеристики повинні бути притаманні робочій силі?

У більшості публікацій з цієї проблематики можливості досягнення резильєнтності розглядаються в контексті формування та імплементації ефективних державних інструментів для здатності протистояти загрозам. Водночас, на наш погляд, міждисциплінарний аналіз дозволив би розширити цей інструментарій і переглянути роль соціально-поведінкових чин-

ників, які сприяють набуттю можливостей розвитку після реалізації здатності протистояти загрозам.

Визначення поняття «резильєнтність» походить з фізики, де воно означає властивість матерії відновлювати початкові форми після деформацій, які відбулися в результаті тиску. Пізніше його стали використовувати в психології, з акцентуванням на питаннях подолання травматичних подій і набуття людиною нових рис, нових патернів і проявів поведінки, таких як життєздатність, креативність, самоповага, зростання самовпевненості тощо (Адаменко, 2020).

Феномен резильєнтності пропонується розглядати за допомогою трьох центральних конструкцій: 1) фактори ризику; 2) захисні фактори; 3) фактори вразливості. К. Болтон (Bolton, 2013, р. 4) описує їх як «тимчасово пов'язані інтерактивні аналоги більшої багатогранної моделі процесу резильєнтності». У психології до факторів ризику, або, як їх часто називають, стресорів, зазвичай відносять несприятливі соціальні умови і події, несприятливі фактори оточення (природні катастрофи, війни, бідність тощо). У соціально-трудої сфері факторами ризику (стресорами) також виступає широкий спектр глобальних трендів сьогодення, що чинять потужний як прямий, так і опосередкований вплив з огляду на національну специфіку соціально-економічного розвитку. До цих трендів застосовано таку класифікацію: екологічні, демографічні, медико-епідеміологічні, соціально-поведінкові, технологічні, економічні, політико-управлінські (Новікова, Амоша, Залознова та ін., 2022). Зокрема, демографічні стресори для соціально-трудої сфери проявляються в подовженні тривалості життя й обумовленому цим старінні робочої сили, активізації трудової міграції тощо. Старіння робочої сили і зменшення частки працездатних контингентів зумовлюють низку системних ризиків. Найбільш гостро проблема дефіциту робочої сили постає в тих європейських країнах, де населення і старіє, і прискорено зменшується внаслідок депопуляції, як це має місце в Україні (яка входить до 30 найстаріших країн світу). Повномасштабне російське вторгнення змусило значну кількість українців шукати прихисток за межами країни. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, статус тимчасового захисту в країнах Європи станом на березень 2024 р. отримали близько 5,98 млн українців⁸. Переважна більшість мігрантів належить до вікових груп 35—59 і 18—34 років, тобто це найпродуктивніші когорти населення, міграційний відплив яких суттєво обмежуватиме можливості пропозиції робочої сили. За оцінками, що базуються на прогнозі Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України⁹, нині на підконтрольних тери-

⁸ Ukraine situation: Regional protection profiling and monitoring factsheet. UNHCR Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 20.03.2024).

⁹ Демографічний прогноз по Україні 2023. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. URL: https://idss.org.ua/forecasts/nation_pop_proj

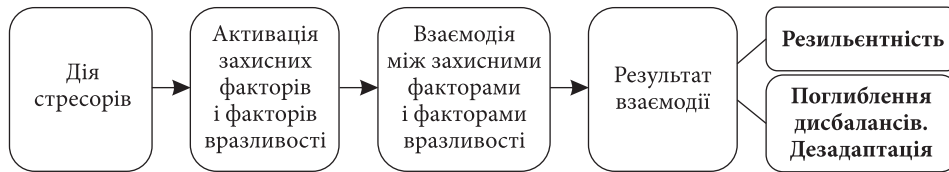
торіях проживають близько 24,0 млн осіб віком 15—70 років. Після 2025 р. прогнозується збільшення їх чисельності, що пов'язано із завершенням війни і поверненням частини (принаймні половини) населення, яке виїхало за кордон. Однак, навіть за найкращого сценарію, подальші депопуляція і скорочення кількості робочої сили після 2030 р. виглядають неминучими.

Медико-епідеміологічні стресори відображають посилення впливу суто біологічних чинників на політико-правову, соціально-економічну сфери і соціально-трудова відносини. Вагомість цього стресора яскраво проілюструвала коронакриза. Незалежно від сценаріїв подальшого розвитку епідеміологічної ситуації (нові хвилі захворюваності, мутація вірусу тощо), постає завдання адаптації економіки і соціально-трудова сфери до умов гнучких карантинних чи інших обмежень невизначеної тривалості з метою можливого повноцінного функціонування.

Соціально-поведінкові стресори проявляються через вплив на соціально-трудова сферу змін у поведінкових шаблонах, моделях взаємодії у суспільстві. Так, основними характеристиками сучасної молоді робочої сили є схильність відтермінувати вихід на ринок праці, обираючи здобуття освіти або тимчасову економічну неактивність («пошук себе»). Водночас молоді покоління, які вирости в середовищі нових технологічних та інформаційних моделей розвитку, дуже часто відчувають пряму відразу до фізичної праці. Майже всі розвинуті країни сьогодні мають дефіцит фахівців робітничих спеціальностей, пов'язаний із старінням робочої сили цього фаху і небажанням молоді опановувати такі професії. І саме ці спеціальності, як очікується, будуть особливо затребувані в Україні в період повоєнної відбудови.

Особливістю стресорів у соціально-трудова сфері є широкий спектр їх дії. Зумовлені ними потенційні зміни можуть бути посилені процесами в інших сферах життєдіяльності суспільства й призвести до не передбачуваних і не зворотних для розвитку країни наслідків. Дослідники виокремлюють такі властивості деструктивного впливу: незначні «точкові» зміни можуть поєднуватися між собою безпосередньо або опосередковано і призводити до значних збоїв у роботі всієї системи; збитки мають переважно «ланцюговий» ефект, оскільки кожна окрема втрата спричиняє низку послідовних втрат, які розвиваються непередбаченим чином; властивість «гістерезису», тобто неспроможність системи самостійно відновити рівновагу після певного, навіть незначного, шоку.

У теоретичній конструкції резильєнтності фактори ризику (стресори) провокують та ідентифікують наявність і якість як захисних факторів, так і факторів вразливості (Smith-Osborne, 2007). У розумінні А. Сміта-Озборна, захисні фактори й фактори вразливості є певними властивостями системи і ресурсами навколишнього середовища, які впливають на траєкторію розвитку соціально-трудова сфери після впливу факторів ризику (стресорів). Вони проявляються на суспільному, колективному, сімейному та індивідуальному рівнях. Так, лояльне ставлення до незадекларованої праці з боку відповідальних суспільних інститутів може розцінюватись як

Модель резильєнтності

Джерело: складено авторами за: Лазос, 2019.

фактор вразливості в умовах швидкого поширення нових форм зайнятості, тоді як законодавче закріплення ознак і презумпції існування трудових правовідносин, а також створення належних умов для функціонування інспекції праці можуть бути прикладом захисних факторів. Характер відносин у сім'ї може стати причиною вразливості при профорієнтації молодій людині у випадку низького рівня освіти і/або економічної неактивності її батьків, тоді як сімейне виховання, спрямоване на формування впевненості в собі, може бути важливим захисним фактором. Отже, теоретична модель резильєнтності містить чотири окремі фази (рис.).

Запуск процесу резильєнтності починається з моменту порушення під впливом стресорів так званого «гомеостазу системи» — стану, за якого система пристосувалася до тих обставин, які склалися на певний момент часу (при цьому пристосування можуть бути як добрими, так і поганими). Іншими словами, це адаптований стан системи, або, як його ще називають, «зона комфорту». Варто зазначити, що в даному випадку «зона комфорту» означає лише ситуацію, до якої система пристосувалась, і вона є знайомою чи звичною, навіть якщо не є справді збалансованою / комфортною. Наприклад, це можна простежити за станом соціального діалогу в Україні. Протягом останніх років він зазнає критики з боку численних дослідників, міжнародних і громадських організацій, які характеризують його як український неефективний¹⁰. Водночас можна вести мову про гомеостаз системи соціального діалогу, коли його учасники пристосувалися до такого стану речей. Шляхом «підкилимних» домовленостей відбувається боротьба за зони впливу на політичні рішення, це стало звичним і переважно влаштовує учасників соціального діалогу.

Під впливом стресорів і зумовленого ними порушення гомеостазу активуються комплекс захисних факторів і їх подальша взаємодія з факторами вразливості. За твердженням К. Болтона (Bolton, 2013, р. 10), у випадку з людиною взаємодія цих факторів є складним багатовимірним процесом, який відрізняється протягом життя залежно від обставин та стану людини, що опинилася в стресових (травмівних) обставинах. І саме ця взаємодія призводить до завершальної фази, на якій відбувається або не відбувається

¹⁰ Програма гідної праці 2020—2024. Україна. Міжнародна організація праці, 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf

реінтеграція (тобто відновлення). Аналогічний механізм працює і у випадку з соціально-економічними системами. Якщо остання має достатній набір захисних факторів (зокрема, сформованих і ефективних інститутів, а також релевантних патернів поведінки населення), які протистоять факторам ризику і нейтралізують фактори вразливості, то результат цієї взаємодії приведе до резильєнтності, а якщо бракує захисних факторів, то наслідком може бути поглиблення дисбалансу системи і навіть її руйнування.

Доречно детальніше диференціювати ймовірні результати, які можуть мати місце внаслідок взаємодії протилежних факторів. Порушення гомеостазу спричиняє процеси керованого або некерованого відновлення, яке теоретично може відбуватися шляхом:

- резильєнтного відновлення (стійка резильєнтність);
- відновлення до попередньої зони комфорту (до так званого гомеостазу);
- відновлення, у результаті якого відбулися певні втрати функціональності;
- дисфункціонального відновлення (табл.).

Резильєнтне відновлення полягає в тому, що учасники соціально-трудоових відносин досягають розуміння (так званого інсайту — осмислення існуючої проблеми), а соціально-трудова сфера відчуває певне зростання після впливу стресорів, набуваючи нових позитивних характеристик

Можливі типи і результати відновлення соціально-трудоової сфери

Типи відновлення	Результати відновлення
Резильєнтне	Соціально-трудова сфера адаптувалася до впливу стресорів, набувши нових якостей на шляху до збалансованості. Поліпшилися взаємодія між учасниками соціально-трудоових відносин та їх становище, що привело до імплементації вищих гарантій зайнятості, стандартів умов і оплати праці тощо
До попередньої зони комфорту	Соціально-трудова сфера повернулася до попередніх параметрів, які були притаманні їй у достресовий період. Не вироблено ефективних механізмів протидії таким стресорам. Керівні принципи соціально-трудоових відносин залишилися без змін
З певними втратами	Соціально-трудова сфера переважно повернулася до попередніх параметрів за рахунок погіршення становища однієї із сторін соціально-трудоових відносин (здебільшого найманих працівників), що пов'язано з ризиками активації внутрішніх стресорів у результаті зростання конфліктності у взаємовідносинах
Дисфункціональне	Зросли дисбаланси і зруйновано усталені механізми регулювання соціально-трудоових відносин. Суттєво збільшився рівень економічної неактивності населення

Джерело: складено авторами.

(у психології — приріст функціональних компетенцій¹¹). Цей процес потребує усвідомлення нетипової ситуації, використання трансформованих патернів поведінки, набуття нових цінностей, що сприятиме подальшій діяльності. Натомість сутність відновлення назад до попередньої зони комфорту (до гомеостазу) полягає в тому, щоб упоратись із стресором або «просто пережити» (Лазос, 2019, с. 81). Учасники соціально-трудої відносин можуть тяжіти до своїх «зон комфорту» (красномовною ілюстрацією є поширений вираз «аби не гірше») і відмовитися від перспективи трансформацій, уникаючи подальших імовірних негараздів.

У дослідженнях з психології ідеться про те, що механізми резильєнтності не обов'язково успадковуються, вони можуть бути розвинені в будь-якої особистості, а здатність відновлюватись у стресових умовах розглядається як передумова прогресивного розвитку і загальної життєстійкості (Fletcher, Sarkar, 2013). Резильєнтність — це і сукупність певних характеристик, і процес їх набуття під впливом зовнішніх умов (стресорів), і відповідна стратегія їх цілеспрямованого формування. Резильєнтність як процес полягає у формуванні нових властивостей під час дії стресору чи запобігання йому в разі свідомих упереджень. Стресове навчання і самонавчання, навіть з випереджальним модусом щодо можливих рекомбінацій стресору, є не тільки потенціалом для життєздатності, а й передумовою прогресивного розвитку і загальної життєстійкості. Така увага до механізмів становлення резильєнтності має важливе значення для розробки відповідних стратегій.

Повоєнне відновлення соціально-трудої сфери на засадах резильєнтності повинно відбуватись як органічна складова в системі повоєнної розбудови економіки України. Узагальнення окреслених наукових підходів дозволяє сформулювати низку пріоритетів і напрямів їх практичного впровадження:

- резильєнтність соціально-трудої сфери означає формування стратегій, запровадження механізмів і набуття властивостей, які, у разі потреби, дозволяти б швидко адаптуватись, перебудовуватись і вистояти з набуттям нового досвіду. Це можливо лише за умови узгодження позицій і зацікавленості різних суб'єктів соціальних, у тому числі соціально-трудої відносин, їх спроможності швидко консолідувати зусилля й суспільні ресурси. Для цього Україні, серед іншого, необхідно модернізувати інститут соціального діалогу. Результатом його діяльності мають бути «соціальні пакти», спрямовані на погодження коригувальних заходів у національній економіці для протидії зовнішнім потрясінням, досягнення прийняттого компромісу щодо візії повоєнного відновлення, схвалення основоположних прав і принципів у соціально-трудої сфері тощо;

- у законодавство України слід закласти чіткі механізми регулювання і стимулювання зайнятості в екстремальних умовах. Відповідний чинний

¹¹ Ваништендаль С. «Резильєнтність» или оправданные надежды. Раненный, но не побежденный, 1998. URL: <https://studfiles.net/preview/5582162> (дата звернення: 18.03.2024).

Закон України¹² не відповідає цим вимогам. На думку експертів у сфері трудового права, переважна більшість запроваджених ним правил регулювання трудових відносин діє в інтересах роботодавця й істотно обмежує права працівника, що має наслідком формування дисбалансу прав і обов'язків сторін трудових відносин. Очевидно, на початку війни запровадження таких змін було вимушеним і значною мірою виправданим кроком. Проте на практиці вони створюють широкі можливості для зловживань з боку роботодавців стосовно оплати праці, необґрунтованого збільшення тривалості робочого дня тощо;

- реалізація можливостей набуття резильєнтності в соціально-трудо- вій сфері здійснюється через інструменти забезпечення захисту трудових прав. Ними мають стати ефективний контроль, достатньо стримуюча система санкцій, справедливе і доступне правосуддя. Неприпустимими є по- дальше запровадження мораторіїв або обмеження можливостей прове- дення перевірок інспекціями праці. Судова система має забезпечити спра- ведливе, оперативне і недороге розв'язання трудових спорів;

- резильєнтність пов'язується із суттєвим зменшенням невідповідності підготовки фахівців у системі професійної і вищої освіти запитам економі- ки. Працівники повинні мати потенціал високої професійної мобільності в умовах шоккових впливів на ринок праці, зокрема, необхідні навички для швидкого переходу в споріднені професії. Запорукою цього, на нашу думку, є модернізація національної системи підготовки кваліфікованої робочої сили і профорієнтації. Слід завершити формування незалежної національ- ної системи кваліфікацій. Її завданням має стати науково обґрунтована ве- рифікація професійної кваліфікації робочої сили, набутої у процесі фор- мального чи неформального навчання, що стане підґрунтям для оцінюван- ня відповідності набутих знань і навичок критеріям резильєнтності. Логіч- ним продовженням реформи системи професійної підготовки було б за- провадження вихідного зовнішнього оцінювання професійних компетен- цій випускників навчальних закладів для широкого переліку професій на базі кваліфікаційних центрів Національного агентства кваліфікацій;

- з високою часткою ймовірності в повоєнній Україні буде значна кіль- кість населення, яке втратить можливість і/або бажання займатися тим, чим воно займалося до війни. Допомогти таким людям у виборі нового за- няття, навчити розуміти свої здібності й здатності, перспективи навчання і нової кар'єри має нова система профорієнтації. Остання не повинна зводи- тися до маркетингового інструменту просування своїх послуг вищими на- вчальними закладами. Це має бути послуга, яка дозволить людині орієнту- ватись у світі складної і суперечливої інформації про ринок праці на всіх етапах її трудової кар'єри, розвивати навички використання інформації про перспективні технології праці, уміння комунікації, пошуку й вибору оптимальної траєкторії трудової кар'єри;

¹² Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України № 2136-IX від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

- як свідчать дослідження у сфері психології, здатність бути стійким і швидко відновлюватися в стресових ситуаціях може напрацьовуватися цілеспрямовано. Для формування резильєнтної людини в цілому і резильєнтного працівника зокрема необхідно переглянути підходи до змісту освіти на всіх її рівнях (від дошкільної до освіти дорослих), посиливши компоненти, спрямовані на прищеплення людині на різних етапах її життєдіяльності психологічних характеристик резильєнтності: гнучких когнітивних, поведінкових, емоційних, соціально-поведінкових якостей і здібностей, необхідних для подолання стресів і негараздів із збереженням нормального функціонування.

ВИСНОВКИ

Пошук теоретичних моделей і стратегій розвитку соціально-трудої сфери, які були б найбільш придатними в умовах воєнного стану і в період повоєнного відновлення, визначив переваги концепції резильєнтності, що розглядається як сукупність характеристик, які визначають здатність соціально-трудої сфери протистояти викликам і кризам; як прогресивні зміни, набуті в процесі подолання кризових явищ і адаптації до нових умов; як стратегія забезпечення збалансованого розвитку. Необхідним є цілеспрямоване вироблення комплексу властивостей і якостей, які визначатимуть здатність до резильєнтності. Це потребує як адекватної підготовки робочої сили (отже, і реалізації спеціальних завдань у сферах загальноосвітньої і професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, профорієнтації тощо), так і формування дієвої системи взаємодії між учасниками соціально-трудої відносин, яка б дозволяла швидко знаходити оптимальні компромісні рішення.

Цей напрям наукових досліджень у економічній науці новий і потребує подальших теоретичних опрацювань, практичної апробації і реалізації при ухваленні управлінських рішень. Концепція резильєнтності дає змогу по-новому аналізувати й оцінювати функціонування суспільних інститутів з позиції формування резильєнтної робочої сили, що виходить за рамки оцінювання кваліфікації. Важливим залишається запитання, яким є резильєнтний працівник? Ідеться і про затребувані професійні навички, і про психологічні характеристики, і про здатність людини виходити за межі буденності в екстремальних умовах. Це вкрай актуальне і водночас складне завдання, яке потребує подальшого дослідження на засадах міждисциплінарного підходу.

Статтю підготовлено в межах реалізації проекту «Інституційні інструменти повоєнної розбудови резильєнтності економіки України» (за договором № 1-2 від 03.01.2023 р. з Національною академією наук України) за цільовою програмою досліджень «Стійкий (резильєнтний) розвиток вітчизняної економіки у воєнний та повоєнний періоди».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Bassanini, A., Batut, C., Caroli, E. (2023). Labor Market Concentration and Wages: Incumbents versus New Hires. *Labour Economics*. Vol. 81. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2023.102338>
- Benmelech, E., Bergman, K., Kim, H. (2022). Strong Employers and Weak Employees: How Does Employer Concentration Affect Wages? *Journal of Human Resources*. Vol. 57. P. 200—250. <https://doi.org/10.3368/jhr.monopsony.0119-10007R1>
- Колот, А., Герасименко, О. (2020). Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. Київ, Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні. 32 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/adcaacfd-6088-42f8-89bb-379a80129c3f>
- Колот, А., Герасименко, О. (2021). Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку. Київ, КНЕУ імені Вадима Гетьмана. 487 с.
- Колот, А., Герасименко, О. (2022). Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. 65. 5 (726). 59-76. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>
- Цимбал, О., Лібанова, Е., Макарова, О. та ін. (2021). Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці. Київ, Академперіодика. 210 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Block_Libanova_Ludskij_rozvytok_web.pdf
- Антонюк, В., Підоричева, І., Ляшенко, В. (2024). Професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці як перешкода для структурної трансформації підприємницького сектору України в сучасних і повоєнних умовах. *Економіка України*. 67. 2 (747). 3-31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.003>
- Арсенко, А., Буткалюк, В., Іваненко, О. та ін. (2023). Трансформація зайнятості і майбутнє праці у XXI ст.: глобальний і національний соціологічні виміри. Київ, Ін-т соціології НАН України. 181 с.
- Геєць, В., Гриценко, А., Єфименко, Т. та ін. (2022). Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наукова доповідь. Київ, НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf>
- Пирожков, С., Божок, Є., Хамітов, Н. (2021). Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 8. 74-82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>
- Пирожков, С., Майборода, О., Хамітов, Н. та ін. (2022). Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз. Національна доповідь. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. 552 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf
- Резнікова, О. (2022). Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ, НІСД. 456 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf
- Колот, А. (2010) Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку. Київ, КНЕУ. 251 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstreams/d413966d-6b63-4e46-8a3b-6506fca914e8/download>
- Новікова, О., Шамілева, Л., Хандій, О. (2023). Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 66. 2 (735). 17-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>

- Адаменко, Л. (2020) Актуальні підходи до проблеми дослідження резильєнтності. *Вісник Національного університету оборони України*. 5 (58). 5-13. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/224471/224687>
- Лісовський, В. (2020). Розвиток резильєнтності у зміцненні національної безпеки України в умовах глобалізаційних викликів. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 32. С. 120—127. <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.16>
- Пирожков, С. (2022). Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. № 2. С. 3—10. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003>
- Череватський, Д. (2023). Резильєнтність економіки та економіка резильєнтності. *Економіка промисловості*. № 1 (101). С. 31—39. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031>
- Bolton, K. (2013). The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 118 p. URL: https://mavmatrix.uta.edu/socialwork_dissertations/120/
- Новікова, О., Залознава, Ю., Амоша, О. та ін. (2022). Трансформація соціально-трудої сфери в умовах цифровізації економіки. Київ, НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 385 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/da_mono_2022-pdf-na-sajt_compressed.pdf
- Smith-Osborne, A. (2007). Life span and resiliency theory: A critical review. *Advances in Social Work*. Vol. 8. No. 1. P. 162—178. <https://doi.org/10.18060/138>
- Лазос, Г. (2019). Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. № 2-3 (17). С. 77—89. <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9>
- Fletcher, D., Sarkar, M. (2013). Review of Psychological Resilience. *European Psychologist*. Vol. 18. Iss. 1. P. 12—23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Белинская, М., Корольчук, О. (2018). Роль национальной резильєнтности в формировании эффективного публичного управления. *Годишник на департамент «Администрация и управление»*. Т. 3. С. 24—45. URL: <https://administracija-i-upravlenie.nbu.bg/download/2-rolj-nacionalnoi.pdf>

Надійшла 26.03.2024

Прорецензована 17.04.2024

Доопрацьована 22.04.2024

Підписана до друку 29.04.2024

REFERENCES

- Bassanini, A., Batut, C., Caroli, E. (2023). Labor Market Concentration and Wages: Incumbents versus New Hires. *Labour Economics*. Vol. 81. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2023.102338>
- Benmelech, E., Bergman, K., Kim, H. (2022). Strong Employers and Weak Employees: How Does Employer Concentration Affect Wages? *Journal of Human Resources*. Vol. 57. P. 200-250. <https://doi.org/10.3368/jhr.monopsony.0119-10007R1>
- Kolot, A., Herasymenko, O. (2020). Labor sphere in the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine. Kyiv. 32 p. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/adcaacfd-6088-42f8-89bb-379a80129c3f> [in Ukrainian].
- Kolot, A., Herasymenko, O. (2021). Labor XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development. Kyiv. 487 p. [in Ukrainian].

- Kolot, A., Herasymenko, O. (2022). Novel formats of labor activity organization: nature, challenges, development trajectories. *Economy of Ukraine*. 65. 5 (726). 59-76. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059> [in Ukrainian].
- Cymbal, O., Libanova, E., Makarova, O. et al. (2021). Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of Ukrainian labor market. Kyiv. 210 p. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Block_Libanova_Ludskij_rozvytok_web.pdf [in Ukrainian].
- Antoniuk, V., Pidorycheva, I., Liashenko, V. (2024). Professional and qualification disproportions in the labor market as an obstacle to the structural transformation of Ukraine's entrepreneurial sector in current and post-war conditions. *Economy of Ukraine*. 67. 2 (747). 3-31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.003> [in Ukrainian].
- Arseyenko, A., Butkalyuk, V., Ivanenko, O. et al. (2023). Employment transformation and the future of labor in the 21st century: global and national sociological dimensions. Kyiv. 181 p. [in Ukrainian].
- Heyets, V., Grytsenko, A., Iefymenko, T. et al. (2022). Recovery and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv. 305 p. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf> [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., Bozhok, Ye., Khamitov, N. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr*. 8. 74-82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074> [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., Mayboroda, O., Khamitov, N. et al. (2022). National resilience of Ukraine: hybrid threats challenge response and prevention strategy. National report. Kyiv, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 552 p. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf [in Ukrainian].
- Reznikova, O. (2022). National resilience in a changing security environment. Kyiv, NISS. 456 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf [in Ukrainian].
- Kolot, A. (2010). Social and labor sphere: state of relations, new challenges, development trends. Kyiv. 251 p. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstreams/d413966d-6b63-4e46-8a3b-6506fca914e8/download> [in Ukrainian].
- Novikova, O., Shamileva, L., Khandii, O. (2023). Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibilities to overcome it. *Economy of Ukraine*. 66. 2 (735). 17-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017> [in Ukrainian].
- Adamenko, L. (2020). Current approaches to the problem of researching mental resilience. *The Bulletin of National Defence University of Ukraine*. 5 (58). 5-13. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/224471/224687> [in Ukrainian].
- Lisovsky, V. (2020). Resilience development as strengthening Ukrainian national security in the conditions of globalization challenges. *Visnyk of the Lviv University Philosophical Political studies*. Vol. 32. P. 120-127. <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.16> [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S. (2022). National stability of Ukraine: security strategy. *Ukrainian Geographic Journal*. No. 2. P. 3-10. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003> [in Ukrainian].
- Cherevatskyi, D. (2023). The resilience of economics and the economics of resilience. *Economy of Industry*. No. 1 (101). P. 31-39. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031> [in Ukrainian].

- Bolton, K. (2013). The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 118 p. URL: https://mavmatrix.uta.edu/socialwork_dissertations/120/
- Novikova, O., Zaloznova, Yu., Amosha, O. et al. (2022). Transformation of the social and labor sphere under digitalization of economy. Kyiv. 385 p. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/da_mono_2022-pdf-na-sajt_compressed.pdf [in Ukrainian].
- Smith-Osborne, A. (2007). Life span and resiliency theory: A critical review. *Advances in Social Work*. Vol. 8. No. 1. P. 162-178. <https://doi.org/10.18060/138>
- Lazos, G. (2019). Theoretical and methodological model of resilience as a basis for developing resilience development psychotechnology. *Organizational psychology. Economic psychology*. No. 2-3 (17). P. 77-89. <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9> [in Ukrainian].
- Fletcher, D., Sarkar, M. (2013). Review of Psychological Resilience. *European Psychologist*. Vol. 18. Iss. 1. P. 12-23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Belinskaya, M., Korolchuk, O. (2018). The role of national resilience in the formation of effective public administration. *Yearbook of "Administration and Management" Department*. Vol. 3. P. 24-45. URL: <https://administracija-i-upravlenie.nbu.bg/download/2-rolj-nacionalnoi.pdf> [in Russian].

Received on March 26, 2024

Reviewed on April 17, 2024

Revised on April 22, 2024

Signed for printing on April 29, 2024

Olga Novikova, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Head of the Department of Economic Problems of Social Policy
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2, Marii Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine
Oleksandr Cymbal, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,
Head of the Department of Risk Studies in the Field of Population Employment
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine
Yaroslav Ostafiichuk, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,
Leading Research Fellow of the Department
of Risk Studies in the Field of Population Employment
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

BUILDING THE RESILIENCE OF THE SOCIAL
AND LABOR SPHERE IN THE CONTEXT OF POSTWAR
DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMY

The military aggression of the Russian Federation against Ukraine caused large-scale challenges in both the short and long run, as the consequences of the war are the destruction of the demographic and labor resource base of socio-economic development, and the aggravation of the risks of shortages in labor force for the needs of postwar reconstruction. Despite the positive changes in 2023, the state of the labor market will remain unbalanced for a long time, because amid the employment growth,

territorial, educational and qualification disparities are deepening, which keeps unemployment at a high level and exacerbates difficulties in finding qualified employees. An urgent task is to determine the possibilities of overcoming or minimizing the impact of these destructive processes.

Using desk analysis methods, the scientific principles of the formation of social and labor sphere stability (resilience) are substantiated, and the priority directions of their introduction into the practice of public administration are determined. In the absence of official statistical data on labor force parameters and labor market, indirect assessment methods are used based on available administrative data, materials of international organizations, results of sociological surveys, etc.

Resilience is interpreted as the ability of the social and labor sphere to prevent, counteract or withstand with less losses in cases where threats and crises are long-lasting and completely insurmountable; at the individual level — as the ability of the labor force to quickly adapt to dynamic changes in the labor market, acquiring new positive qualities. It is proposed to consider the phenomenon of resilience on the basis of interdisciplinary approach using three constructs: risk factors (stressors), protective factors and vulnerability factors, the interaction of which shapes the development trajectory of socio-economic system.

It is concluded that resilience should be understood not simply as an ability, but as action strategy for the acquisition and development of the necessary properties at the individual and institutional levels; the priority directions of ensuring the resilience of the social and labor sphere in the context of the needs of the postwar economic development of Ukraine are outlined.

Keywords: *social and labor sphere; stability; resilience; martial law; postwar development; labor force; social and labor relations.*